

T. JUMAMURATOV SHÍGARMALARINDA FRAZELOGIZMLER

Allambergenova G.B.

gulzadaallambergenova1@gmail.com

Ilimiy basshı: **I.Seytnazarova**

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq Mámleketlik universiteti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15643722>

Annotaciya. *Bul maqalada T.Jumamuratov shıǵarmalarındaǵı frazeologizmler úyrenildi hám shayır dóretpelerinde frazeologiyalıq sóz dizbekleriniń mánisin olardıń kontekstte qanday máni ańlatıp kelgeni túsindirildi.*

Tayanış sózler. *frazeologizmler, sóz dizbekleri, frazeologiyalıq birlik, sóz marjanları, turaqlı sóz dizbekleri.*

Frazeologiya – til iliminiń belgili tarawlarınıń biri. Bul terminniń ózi tiykarınan grektiń phzasis (fraz) hám logos (ilim) sózlerinen kelip shıqqan. Tildegi frazeologiyalıq sóz dizbekleri frazeologiyaniń úyrenetuǵın, izertleytuǵın obykti bolıp tabıladı. Tilimizdegi frazeologiyalıq sóz dizbekleri leksikanıń eń baslı bólegi bolıp, emocionallıq, ekspressivlik tásirililigi menen tildiń basqa birliklerinen ajıralıp turadı. Frazeologizmler - kórkem shıǵarma tilin janlandıratuǵın astarlı, kórkem etip súwretlewdiń tildegi tayar quralı. Bular xalıq danalıǵınıń úlgileri menen suwǵarılǵan obrazlı oylaw tiliniń úlgisi bolıp tabıladı[1]. Frazeologiyalıq sóz dizbekleri mánilik jaqtan, mánilik ótkirlikti jaǵınan tildiń qaymaǵı, maǵız sıpında bahalanadı. A.I.Efimov frazeologiyalıq sóz dizbekleriniń jay sóz dizbeklerinen ayırılatuǵın eń tiykarǵı belgileriniń biri- onıń formasınıń turaqlılıǵı[2].

T.Jumamuratovtıń shıǵarmalarında frazeologiyalıq birlikler tek ǵana tildi ráńbáreń etiw ushın emes, al stillik baylıqtı jaratıw ushın da qollanılǵan. Frazeologiyalıq birlikler shayırdıń teksttiń estetikalıq hám kórkemlik tárepin kúsheytiw imkaniyatın beredi hám shayırdıń tilge bolǵan qatnasın jáne de ayqın hám sheber bayan etedi. Jumamuratov shayırdıń sıpında frazeologiyalıq birliklerden tek ǵana tildiń ekspressivlik imkaniyatların keńeytiw ushın ǵana emes, al óziniń estetikalıq kózqarasların oqıwshıǵa anıq jetkeriw ushın da paydalanadı. Sonlıqtan, T.Jumamuratovtıń dóretiliwshiligindegi frazeologizmler estetikalıq-psixologiyalıq ózgeshelikleri menen de ajıralıp turadı. Frazeologiyalıq sóz dizbeklerdiń máni hám obrazlılıǵı kontekstte anıq kórinedi. Eger kontekstten ajıratıp alınsa, jay sóz dizbegi mánisine aynaladı. Shayır shıǵarmalarında frazeologiyalıq dizbeklerdiń ishinde

qanday da bir waqıyalardı insanniń yadına salıw, tásirleniw mánisindegi frazeologiyalıq dizbekler oǵada kóp ushırasadı. Mısalı,

Balalıq ótken basımnan,
Uyqıda kórgen tús bolıp,
Suwda da júzdim jasımnan,
Kókke de ushtım qus bolıp.
Tırnap ta kórdi tebeney,
Jeńdim men oǵan **boy taslap,**
Bayaǵı bala degeney,
Oynaydı tolqın goddaslap [3:38].

Bul qosıq qatarlarındaǵı **Kókke de ushtım qus bolıp**-qattı quwanıw mánisin beredi. Sheber shayır ápiwayı quwanıw sózin berip qoymastan, kókke ushıw yaǵnıw adam quwanǵanda kókke ushadı. Usı qatarlarda stillik jaqtan frazeologizmdi sheber qollanǵanın kóriwimizge boladı. **Boy taslaw**- ıntıǵıw, qumartıw mánilerin bildiredi [4:42]. Bunda kishkene baladay tolqınǵa ıntıǵıp, tolqın menen oynap óziniń balalıq shaǵına qaytıp atr.

Kóz jiberip qarap tursam ońasha,
Ózgerilgen kórinis bar jańasha,
Gudokları kombinattıń, zavodtıń,
Paraxodqa sestin qosar tamasha.
Tilim jetpes aytqan menen birimlep,
Tolqıp hallas urǵan menen dirildep,
Toqtamaydı paraxod-motor kárwanı,
Esken jelge eregiskeń gúrildep [5:9].

Hárqanday kórkem sóz iyesiniń dóretiwshilik sheberligi turaqlı sóz dizbeklerinen óz ornında muqıyatlı, sheber paydalanıw arqalı shıǵarmanıń kórkemlik dárejesin arttırıwına qaray da bahalanadı.

Kóz jiberiw- qaraw, názer taslaw mánisinde qollanılǵan. **Til jetpew** -aytıp tawsılmaytuǵın, jetkerip bere almaw mánilerin bildiredi. Shayırdıń bul qosıq qatarlarında kórkem sóz ustazı sıpatında xalqımızdıń sóz baylıǵı, xalıq danalıǵına suwǵarılǵan til marjanları bolıp tabılǵan frazeologizmlerden sheber paydalanǵanınıń ayqın dáلیلin kóriwimizge boladı. Tómenдеги misaldan da

Qalaq oynap qırdan suwǵa sekirip,
Jaslar da júz qızıqqannan jalıqpay,
Asaw teńiz julqınsa da kópirip,

Bular onı **mise tutpas** balıqtay.
Bargın kelse motorına min,- dedi,
Júreksinbey turdım biraz oylanıp,
-Qoyan júrekpiseń, qurdas sen,-dedi,
Uyalgannan zorga mindim qıynalıp [5:13].

Mise tutpaw- turaqlı sóz dizbeginiń mánisi mensinbew, bassınıw, qanaat etpew. Júreksinbey turıw frazeologizminiń mánisi bolsa qorqıw mánisin beredi. Mise tutpaw kek etiw mánisin de beredi. Bul frazeologizmler qosıqtıń ıqshamlıǵın beriw ushın qollanılǵan. “Frazeologizmler- bul xalıq danalıǵınıń hám sóylew sheberliginiń qaymaq sózlerde dóngen formaları. Olar ańsat este qaladı hám qollanıw ushın júda qolaylı. Biziń oylarımız, sezimlerimiz, ishki debdiwlerimiz, emociyalarımız, sóz etilip otırǵan obyektimiz yamasa is-háreketimiz frazeologizmler arqalı, ápiwayı sóz dizbekleri menen ayılǵannan göre, anaǵurlım anıǵıraq, tásirsheńlirek, eskpressivlirek, sulıwıraq, sezimtal hám júrek tórinen shıqqan boladı.[6] Shayır tómendegi qosıq qatarlarında turaqlı sóz dizbeklerinen ayırıqsha kórkemlik boyaw menen kórsete alǵan.

Moynaqshılar quwanıshta masayrap,
Kóllerdi jańlatıp, búlbildey sayrap,
Shadlıq penen qosıq aytar ayqaylap,
Kewilde yosh tolıp atır tamasha.
Heshbirewde qalmaq emes jarıstan,
Baxıt kelip kenelip tur tabıstan,
Miyнет túbi ráhát dep algıstan,
Quwanışı tasıp atır tamasha [5:18].
Naǵız tuwǵan waqta qawıp,
Qıylangansıp, “dáliyl tawıp,
Kóz benen qastıń arasında,
Hárkimge bir jala jawıp [5:22].
Vasilchukten turman suwıp,
Bolmadıń bir **iske juwıq,**
Áwez benen Jumabaydıń,
Ketip tursań jolın quwıp [5:21].
Elge bir ǵaziyne-Aral teńizi,
Aldıńa qoyılar balıq semizi.
Bárimiz de bir Watannıń egizi,

Júregime jaqın deseń bizge kel [5:20].

Júrgen jerde araq tayın,

Onday **iske júdá qayım**,

Bası qızıp tappay júrme,

Salatuǵın jılım jayın? [5:22].

Iske júdá qayım-qolınan hámme jumıs keletuǵın, jumıstı arqayın isleytuǵın degen mánisti bildiredi. Bul frazeologizmler belgili bir qásiyetti, páziylet yamasa kemshilikti obrazlı túrde súwretlewde járdem beredi, sonday-aq oqıwshıǵa kúshli tásir etiw múmkinshiligin jaratadı.

T.Jumamuratovtıń dóretiwshiliginde frazeologiyalıq birlikler tildiń barlıq sóz toparların ózinde jámleydi. Olar tek ǵana tildiń leksikalıq baylıǵın sáwlelendirip ǵana qoymastan, al kórkem obraz jaratıwda, ruwxıy jaǵdaydı ańlatıwda, obrazlardı qalıplestiriwde áhmiyetli qural bolıp xızmet etedi. Frazeologiyalıq birlik-bul idiomalıq, ekspressivlik xarakterdegi, ulıwma mánisi turaqlasqan, belgili bir morfologiyalıq formadaǵı eki yamasa onnan da kóp sózlerden ibarat bolǵan, óziniń quramı hám qurılısı boyınsha turaqlasqan til birliǵi” [7] Professor E.Berdimuratov qaraqalpaq tiliniń leksikasına baylanıslı jazılǵan miynetinde leksikanıń bir qatlamı retinde frazeologizmler haqqında aytıp ótedi. “Ádebiy tildiń funkcionallıq stilleriniń rawajlanıwı menen qaraqalpaq leksikasınıń rawajlanıwı” miynetinde frazeologizmlerdiń kórkem shıǵarmalar tilinde súwretlew quralı xızmetinde qollanıwı qarastırılǵan.[8] Shınında da turaqlı sóz dizbekleri shayırdıń dóretpelerin stillik jaqtan hám kórkemlik jaqtan da bayıtıp turadı.

Juwmaqlap aytqanda, T.Jumamuratov frazeologiyalıq birliklerdi jasalma emes, tábiyǵıy kontekstte, obrazlı hám kórkem formada qollanıp, óz shıǵarmalarına kúshli kórkem tásir bere alǵan.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Бердимуратов Е. Әдебий тилдің функционаллық стиллеринің раўажланыўы менен қарақалпақ лексикасының раўажланыўы. - Нөкіс: Қарақалпақстан, 1973.- Б.180.
2. Ефимов А. И. Об изучении языка художественных произведениях.- Минск, 1953.
3. Қожакметова Х. Фразеологизмдердің керкем әдебиетте қолданылуы.- Алматы, 1972.
4. Қощанов Қ. М. Краткий русско-каракалпакский фразеологический словарь. -Нукус: Типография НГПИ им Ажинияза, 2012.
5. Наурузбаева С. Фразеологические единицы в каракалпакско-русском словаре.- 1972.
6. Пахратдинов Қ., Бекниязов Қ. Қарақалпақ тилинің фразеологизмлер сөзлигии.- Нөкіс: Қарақалпақстан, 2018.- Б.44.
7. Жумамуратов Т. Толқында.- Нөкіс, 1970.
8. Жумамуратов Т. Өмиримнің өзи философия.- Нөкіс, 2005.